

Марчук Л. М.,
доктор філологічних наук,
завідувач, професор кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ КОЛЬОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ КОЛІРНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ)

Анотація. Статтю присвячено лінгвофеноменологічному аналізу зовнішності людини, колірним характеристикам людини як біологічного об'єкта, які одночасно служать й оцінними характеристиками. Завдяки дослідженню поняття кольору лексичний клас кольороназв поданий як цілісне утворення.

Ключові слова: лінгвокультурні стереотипи, колірний простір, еталонна колірна модель, епітети-кольоративи, параметризація.

Постановка проблеми. Поняття лінгвокультурних стереотипів тісно пов'язане з дослідженнями ментальності та певними соціальними аспектами, оскільки перцепція кольору опирається на тимчасові (змінні) екстралінгвістичні чинники, але вияви її на матеріалі певної мови є досить стабільними, узагальними та специфічними. Аналіз поля кольору через поняття лексичного складу у феноменологічних зламах дозволить відчувати нюанси категорії кольору як антропоцентричної субстанції й реалізувати дослідження в лінгводидактичних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Колірні характеристики зовнішності людини були предметом дослідження в таких аспектах: С. Ігнат'єва розглядала особливості кольорової картини світу в українському щоденниковому дискурсі [2], Л. Пулатова аналізувала зовнішність людини в національних фраземних мовних картинах світу на матеріалі української та німецької мов (зокрема червоний колір) [3], Г. Дядченко студіювала епітети-кольоративи, що стосуються портретної характеристики людини, в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття [4], З. Шевчук описала колірні лексеми як основні соматемі на позначення візуального сприйняття жінки на матеріалі української постмодерної прози [5, с. 102–120].

Метою статті є опис особливостей колірних найменувань зовнішності людини в лінгвокультурологічному та психосемантичному аспектах, а також можливість побудови градаційної й оцінної шкали щодо репрезентованих лексем.

Виклад основного матеріалу. О. Селіванова подає таке тлумачення терміну стереотип: «стереотип (від гр. stereos – твердий, typos – відбиток) – детермінована культурою, упорядкована й фіксована структура свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища. Стереотипи є засобами економії зусиль людини у сприйнятті складних об'єктів і захищають її цінності, позиції та права. Термін з атрибуту «соціальний» уведений американським соціологом У. Ліппманном (1922 р.) під час аналізу впливу знань про предмет на його оцінку та сприйняття й використаний не лише в лінгвістиці, а й у соціології, психо-

логії, етнографії, когнітології, культурології тощо» [1, с. 579]. Колірні характеристики належать, на нашу думку, до етнічних стереотипів, оскільки «...виконують функції стабілізації й ідентифікації угруповання як єдиного етносу, акумуляції й систематизації його соціокультурного й історичного досвіду, трансляції знань носіїв певної мови від покоління до покоління, захисту групових інтересів, своєрідності національної культури в умовах міжетнічних контактів тощо. Дослідники виділяють такі ознаки етнічних стереотипів: образність, спрощеність, схематичність, цілісність, оцінність, символічність, суб'єктивність, категоричність, ілюзорність. Серед етнічних стереотипів етнолінгвісти виокремлюють автостереотипи й гетеростереотипи: перші узагальнюють уявлення про представників власної етнічної групи та їхню оцінку, другі оцінюють представників інших етносів, що не завжди відображає реальні риси чужих етнічних груп» [1, с. 579].

Колірний простір XYZ – це еталонна колірна модель, задана в строгому математичному сенсі організацією CIE (International Commission on Illumination – Міжнародна комісія з освітлення) в 1931 р. Градація відбувається через кодування кольору, накладання одного на інший. Наприклад, червоний, зелений і синій є базовими для змішування кольорів, у поліграфії ж основою для цього є блакитний, пурпуровий, жовтий і чорний кольори.

Таким чином, спробуємо розглянути колірні характеристики людини як біологічного об'єкта, якими її наділяє наша свідомість. Людина може в кольорі сприймати лише одну деталь зовнішності й узагальнено оцінювати та наділяти цим кольором усю людську фігуру або й характер. Наприклад: «Сергію Миколайовичу, а у мене невеличка радість», – **ясне**, децю дитяче обличчя Олеся засвітилося так, неначе справді трапилося щось приємне» [6, с. 32]. Прикметник **ясний** у колірній гамі трактуємо за СУМом: «4. Не темного кольору; світлий» [7, с. 655]. Цей колір автор уживає, оскільки передає позитивну оцінку характеристику героя: «Олесь засміявся. Я й справді зрадів, побачивши його – одну з небагатьох **світлих** особистостей нашого бізнес-світу» [6, с. 30] (колір обличчя = ставлення до особистості). Або: «Петро стежить за моїм поглядом, якусь мить вдивляється в **світле** Аделіне обличчя, і я бачу, як крізь нього прокочує хвиля почуттів – він і сам починає сяяти, йому забиває дух» [8, с. 22].

Колір шкіри тіла може бути темним, смуглявим, світлим, білим, оцінюватися щодо наявності чи відсутності пігментації, а отже, може бути засмаглим, золотистим тощо. За допомогою таких відтінків кольорів автор створює контрастні образи: «Це було смішно: ми з Аделею – як небо і земля. Аделя – **бліда** і **напівпрозора**, з хмарою руського волосся, тонкого, як пух, делі-

катна, мов сніжна бабка зі збитих вершків, замріяна, ранима і тонкосльоза... Я, Стефанія Чорненко – жилава, **смаглява** і **бистра**, міцна, як хлоп, зовсім негарна. Гарне в мене тільки волосся: лискуче, міцне і пряме, у тіні темне, як кора дерева, на сонці спалахує мідними іскрами» [8, с. 28].

Колір обличчя є ціннісно-змінною величиною, яка залежить від таких чинників, як стан здоров'я, душевний спокій/хвилювання, час доби, пора року тощо. Саме обличчя, завдяки змінним характеристикам, найбільше може наділитися цілою гамою кольорів. Таким чином, кольорні характеристики шкіри часто мають процесуальний характер. Засобами передачі таких характеристик є предикати стану, виражені прикметниками, дієсловами, прислівниками, дієприслівниками. Напр.: «*Клара Липинська розчервонілася, як рак, кисті рук затисла у вольовий кулак*» [9, с. 67].

Колір обличчя може бути блідим, темним, засмаглим тощо: «*Їхні дискусії могли тривати годинами, і Липинський притримувач чергові аргументи лише тоді, коли помічав сльози на її блідох щок*» [9, с. 65].

До яскравих кольорів, які беруть участь у передачі кольору обличчя, відносимо рум'яний, розчервонілий, із рум'янцем. Напр.: «*Мама ще більше розчервонілася, вигукнула щось нерозбірливе і розлючена вибігла з квартири*» [9, с. 163]. У нашому прикладі дієслово *розчервонілася* вказує на лють героїні, найвищий вияв експресії. Або: «*– Я зробив, як ти велів, друже, – відповів задуманий і розчервонілий Липинський, – я уявив її голою*» [9, с. 53]. Дієприкметник *розчервонілий* передає хвилювання головного героя після першого публічного виступу (голою герой уявив собі публіку). До цього ж ряду синонімів відносимо й дієприкметник *розпашілий*: «*Збудження лоскоче нерви: у пань розпашілі щок, панове навпаки, стримані і зосереджені*» [8, с. 16] (*розпашілі* – це щок з рум'янцем). Почервоніння може бути й наслідком сором'язливості: «*Іванка, знову густо почервонівши, шепотіла їй на вухо: «Я помітила ваші панчохи, пані Аделю! Страх люблю панчохи і різну пишину одіж, маю таку слабкість», – і вона прикрила обличчя долонями*» [8, с. 87]; «*І справді, коли я заносила до салону горнятка чи печиво, він червонів іще більше, починав совгатись на стільці й голосно чмхати носом*» [8, с. 95]. Рум'янець на щок може бути штучним і передавати дещо знижену оцінку людини: «*Обличчя жінки густо намальоване: рум'яні щок, отруйно-пурпурові губи, вузькі брови*» [8, с. 21].

Крім того, почервоніння обличчя може вказувати й на вплив різних зовнішніх чинників на людину (морозу, спеки, вітру, температури тіла, фізичних навантажень) або може бути її природним кольором: «*Йосиф Рідний, улюблений учень її батька, рятівник людності у найближчому майбутті, довготелесий бузько з вухом замість носа, незграбний і пурпуроволиций...*» [8, с. 184].

Крім червоного, у кольорній гамі присутній і зелений колір обличчя, який вказує або на погане самопочуття, або на сильні почуття: «*Позеленів князь від люті*» [12, с. 16]. Блідість може передавати переляк людини та хворобливість: «*Йосиф був так само блідий і нажаханий*» [8, с. 182]; «*Тоді блідою щок Липинського скотилася одна велика сльоза*» [9, с. 137]. Блідий колір також асоціюється з воском: «*Стефі не завадить додати трохи рум'янцю, бо зовсім воскова стала на ликах...*» [8, с. 161] (воскова у значенні бліда).

Значення якісних прикметників визначено поза контекстом і ситуацією, тобто воно перебуває в незалежному стані.

Наприклад, прикметник-кольороназва **червоний** (томат, обличчя, яблуко) у кожному окремому словосполученні буде мати градаційну специфіку, але ознака «червоний» у будь-якому разі й без контексту буде означати конкретний параметр кольору, проте в різних його виявах (більш червоний, менш червоний). Але в жодному разі «**червоний**» не втрачає значення «одного з основних кольорів спектру, що йде перед оранжевим, кольору крові та його близьких відтінків» [10, с. 1374].

Ознаки прикметників *червоний, зелений, синій* тощо незмінні, тобто колір залишається однаковим, проте може змінюватися його насиченість. Таким чином у тексті може з'явитися градація. Кольорова градація визначається як кількість «кроків» між найяскравішим і найтемнішим рівнем зображення в проекції. Рівень градації здійснює дуже сильний вплив на реалістичність картини, що передається іншими словами; чим більше «ступенів» градації кольоровості, тим більшим є діапазон переданих кольорів [11].

Кольорова градація виявляється й у тому, що колір може переходити з одного стану в інший: обличчя з **білого** (блідого) може стати **червоним** (буряковим) = **почервоніти** (у разі чистої кольорової ознаки), а може змінювати питому вагу ознаки, якщо це змішані або складені ознаки. Отже, колір є психологічним феноменом, джерелом емоційних переживань. Одночасно колір може мати комунікативне завдання – передання градаційної функції. Щодо градаційних ознак, які передаються лексемами-кольороназвами, то варто кваліфікувати їхню функціонування через призму лінгвокультурних феноменів. Кольороназви тісно пов'язані із соціальною й етнічною традицією. Можливість «наділення» кольором об'єкта, кольорова картина світу існують у межах певної мовної спільноти й можуть бути зрозумілі лише в процесах категорійного членування, прийнятого в певному соціумі.

Кольороназва антропоцентрична й аксіологічна за своєю природою, оскільки це завжди оцінка об'єкта з погляду кольору, який надзвичайно багатий відтінками.

У зазначених прикладах спостерігаємо ще одну особливість: нерідко кольоропозначення людини й обличчя еквівалентні, оскільки відбувається метонімічне перенесення. Напр.: «*Санітарка, у хрумкому білосніжному халаті й чепці, мов витесана зі снігової брили, зосереджено складає стерильні інструменти до лискучої хромованої скриньки. Вони лягають на дно із чистим крижаним брязкотом*» [8, с. 25]. За допомогою прикметників *білосніжний, сніговий, крижаний* автором створений цілісний образ жінки, тіло якої також має білий (блідий) колір.

Очі в людини – це головний елемент, у них живе думка та віддзеркалена душа. Спробуємо простежити особливості кольористики очей в українській мові. Світлі очі мають ледь помітну різницю та відповідають лексемам *сірі, голубі, сині*. Проте в українській мові, сині та голубі кольори можуть перебувати в антонімічних відношеннях. Напр., згадаймо В. Сосюру:

«*Сині очі в моєї дружини,
А у тебе були голубі*».

Сірий колір може ставати *сивим* – *білішим*, аніж *сірий*, або *темніти* до *синього* або ж *чорного*. Узагалі українській мові властиве порівняння з певними символами культури, як-от «*Чорні очка, чорні очка, як терен*» (Нар. пісня). Проте світлі очі досить часто поєднані в українському мовному просторі з гарною людиною та можуть визначатися лише прикметни-

ком ясний. Пор.: «А Дмитрик – **майже дитина**. Добрий такий і тихий. Мовчить та дивиться. А **очі** має великі. Ясні» [13, с. 101]. Проте й темний колір може нести позитивну інформацію про людину: «Він не відповів посмішкою, але в **темних, глибоко посаджених очах** я розгледіла новий вираз: **зацікавленість і м'якість**» [8, с. 41].

Голубі (за кольором) очі в українській мові передають колір, що дуже милий, як і люди, які мають такий колір очей. Напр.: «Для Ірки він був ідеалом, який то наближався до неї, то віддалявся... Він був **голубооком красенем**, проте зовнішність хлопця мало тривожила Ірину – навіть якби він був потворним горбанем, вона однаково «запала» б на нього» [14, с. 40].

Надзвичайно цікавий колір очей у персонажів творів Є. Гуцала: «Ти **стежив за матір'ю** – як **ступає по підлозі, як осміхається, як тримає круглу свою, вже посічену сивиною голову, як брови інколи здигаються, як дивляться **жолудеві очі****» [15, с. 11]. Колір зіставлений із віком жінки та спокійним прекрасним обличчям, він також порівнюється з кольором **світло-коричневим, кольором жолудя**. Цікавим є той факт, що колір зіставлений із культуремою-символом, властивим українському народу, – дубом і його плодами – жолудями. Такі **світло-карі очі** передають «пивний» колір очей у польській мові [рівне осзу] – із погляду носія української мови їх можна визначити як **світло-карі з жовтим відтінком**. Додавання різних відтінків до основних кольорів очей – одна з характерних ознак сучасної української прози: «...чому **рогівки його очей** якось **м'яко темніють, чому їхній колір стає **чорно-синім**, як колір **закарпатських сушених сливок**...**» [8, с. 56].

Якщо проаналізувати художні тексти, то для представників українського етносу більше властивий **карий** колір очей, для поляків естетичним ідеалом, на думку В. Кульпіної, є **зелений** колір очей [16, с. 122].

Зміна кольору очей може вказувати на стан людини: «**Очі Аделіни – зворушливо підпухлі від сліз, **рожеві****» [8, с. 41]; «**Навіть навпаки: він скидався на самого дідька з наелектризованим від збудження сивим волоссям, **налитими кров'ю очима****» [8, с. 156]. Лексемами, які передають це значення, є прикметники та дієприкметники, оскільки вони належать до семантичних груп, як і дієслова або віддієслівні лексеми, що можуть передавати градаційне значення. Вони звично мотивовані якісними прикметниками: **посивіти** – «стати сивим», **схуднути** – «стати худим» тощо.

Так, **почервонілі** або **червоні очі** можуть указувати на: а) температуру в людини; б) запальний процес; в) безсоння; г) слізи (фізичний стан людини й результат душевних переживань).

Зовсім інший стан – стан гніву – переданий синтаксичним зворотом **очі, налиті кров'ю**, а слово **кров** асоціюється з червоним кольором. Щодо градаційної шкали, то ці образи можна подати як збільшення ознаки від нуля: **нормальні очі** будь-якого кольору в звичайному здоровому стані < **почервонілі очі** < **червоні очі** < **очі, налиті кров'ю**.

Висновки. Зазначимо, що не всі з можливих кольорів беруть участь у кольоропозначенні зовнішності людини. Окремі колірні лексеми спеціалізовані; так, **розчервонілий** може бути вжитий тільки щодо зовнішності людини. До колірної парадигми зовнішності людини входять не лише терміни-прикметники, а й дієприкметники, дієслова, ускладнені мовні конструкції. Робимо висновок, що колірні лексеми мають специфічні виміри в кожній окремій мові, релевантні щодо комунікативної зна-

чуєності, віддзеркалюють градаційний і оцінний аспект в антропоцентричній та етноцентричній парадигмах.

Література:

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
2. Ігнат'єва С. Особливості кольорової картини світу в українському щоденниковому дискурсі (аксіологічний аспект). URL: file:///C:/Users/User_2/Downloads/psling_2012_9_29.pdf.
3. Пулатова Л. Характеристика зовнішності людини в національних фраземних картинах світу українського та німецького народів. URL: file:///C:/Users/User_2/Downloads/Npkpnu_fil_2013_34_75%20(1).pdf.
4. Дядченко Г. Епітети-кольоративи в українській поезії кінця XX – початку XXI століття (портретна характеристика). URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/110468/17Dyadchenko.pdf?sequence=1.
5. Шевчук З. Вербалізація мовного портрета жінки (на матеріалі української жіночої прози: дис. канд. філол. наук, спец. 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2017. 262 с.
6. Брати Капранови. Щоденник моєї секретарки. К.: Зелений пес, 2011. 400 с.
7. Словник української мови в 11 т. К.: Наукова думка, 1970–1980.
8. Андрухович С. Фелікс Австрія. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 279 с.
9. Малишук Т. Забуття. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 250 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
11. Автандилов Г. Краткая шкала цветов. М., 1962. 23 с.
12. Іваничук Р. І земля, і зело, і пісня: короткі повісті. Львів: Срібне слово, 2006. 160 с.
13. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Львів: Піраміда, 2007. 170 с.
14. Гримич М. Фріда. К.: ПП Дуліби, 2006. 192 с.
15. Гуцало Є. Полювання з гончим псом. К.: Рад. письменник, 1980. 288 с.
16. Кульпіна В. Лінгвістика цвета: Термины цвета в польском и русском языках. М.: Московский Лицей, 2001. 470 с.

Марчук Л. М. Лингвокультурные стереотипы цвета в украинском языке (на материале цветовых характеристик внешности человека)

Аннотация. Статья посвящена лингвофеноменологическому анализу внешности человека, цветовым характеристикам человека как биологического объекта, которые одновременно служат и оценочными характеристиками. Благодаря исследованию понятия цвета лексический класс цветообозначений представлен как целостное образование.

Ключевые слова: лингвокультурные стереотипы, цветовое пространство, эталонная цветовая модель, эпитеты-колоративы, параметризация.

Marchuk L. Linguistic-cultural stereotypes of color in the Ukrainian language (on the material of color characteristics of the appearance of a person)

Summary. The article is devoted to the lingofenomenological analysis of the appearance of a person, the color characteristics of a person as a biological object, which at the same time serve as evaluative characteristics. Due to the study of the concept of color, the lexical class of color meanings is represented as a holistic formation.

Key words: linguocultural stereotypes, color space, reference color model, epithets-colorations, parametrization.